

Ольга Дзюба

аспірантка кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Olga Dziuba

PhD student of the Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University

ТЕМАТИЧНА СТРУКТУРА ВИДАННЯ DISCOURSE & SOCIETY: ЯК З'ЯВИЛОСЯ «МУСУЛЬМАНСЬКЕ ПИТАННЯ»

У статті представлено результати аналізу масиву статей міжнародного журналу Discourse & Society з моменту його заснування в 1990 році і до сьогодні. Цей журнал присвячений дослідженням різних дискурсів та пропонує широкий тематичний і методологічний спектр публікацій. Виявлено тематичну структуру статей щодо дискурс-аналізу; з'ясовано, як змінювався спектр дослідницьких інтересів авторів, у зв'язку з якими подіями виникали нові предмети аналізу. Розглянуто виникнення «мусульманського питання» в медіа- та науковому дискурсі. Представлено кількісний розподіл опублікованих статей за темами, що виокремлені та схарактеризовані за трьома періодами. Акцентовано методологічне розмаїття публікацій, багатогранність дискурс-аналізу, перспективність використання цього методу дослідження в соціології. В результаті дослідження доведено дискурсивний характер появи «мусульманського питання».

Ключові слова: тематична структура видання, дискурс-аналіз, Discourse & Society, конфесійні групи, дискурс про мусульман.

В статье представлены результаты анализа массива статей международного журнала Discourse & Society с момента его основания в 1990 году до сегодняшнего дня. Этот журнал посвящен исследованиям различных общественных дискурсов и предлагает широкий тематический и методологический спектр публикаций. Выявлена тематическая структура статей по дискурс-анализу; выяснено, как менялся спектр исследовательских интересов авторов, в связи с какими событиями возникали новые предметы анализа. Рассмотрено возникновение «мусульманского вопроса» в медиа- и научном дискурсе. Представлено количественное распределение опубликованных статей по темам, выделены и охарактеризованы по трем периодам. Акцентируется методологическое разнообразие публикаций, многогранность дискурс-анализа, перспективность использования этого метода исследования в социологии. В результате исследования доказан дискурсивный характер появления «мусульманского вопроса».

Ключевые слова: тематическая структура издания, дискурс-анализ, Discourse & Society, конфессиональные группы, дискурс о мусульманах.

The article presents the results of the international scientific publication Discourse & Society analysis since 1990 till present days. This journal is devoted to the research of various public discourses and offers a broad thematic and methodological spectrum to the reader. The aim of the article is to reveal the general topic structure of the discourse analysis and to see the way how the vector of research interests has been changing, the time and the events that have influenced new subjects of analysis. In particular, the emergence of the "Muslim issue" in media and scientific discourse is analyzed in more details. The article presents a quantitative distribution of published articles on topics, identified and characterized for three periods. The multifacetedness of the discourse analysis, the methodological diversity of publications, the prospects of using this research method in sociology are emphasized. In the results of the research, the discursive nature of the emergence of the "Muslim issue" was proved.

Keywords: thematic structure of the publication, discourse analysis, Discourse & Society, confessional groups, Muslims discourse.

Дослідження дискурсу мусульман у національних ЗМІ є актуальною для сучасного українського суспільства темою, бо з огляду на чисельність цієї категорії в структурі населення країни (за даними міжнародної дослідницької організації Pew Research Centre, в 2010 році в Україні мусульмани склали 1,2% населення [1]) саме різноманітні ЗМІ, а не безпосереднє спілкування є для переважної більшості людей в Україні джерелом інформації про цю групу. Звідси можливо припустити, що саме медійний дискурс мусульман (або, точніше, про мусульман), дискурсивно сконструйовані знання та події будуть визначати характер сприйняття мусульманської ідентичності, ставлення населення до мусульманської спільноти, а багато в чому й рівень міжконфесійної толерантності щодо мусульман у країні.

Одним зі складових дослідження дискурсу про мусульман в українських ЗМІ є питання про історію та поширеність цієї теми в соціальній науці, тобто за яких умов дискурс про мусульман стає предметом аналізу, в який методологічній перспективі такий аналіз відбувається, яке місце займає ця тема (дискурс про мусульман) серед аналогічних тем дослідження. Для вирішення цього питання ми скористалися наданим доступом до повнотекстових варіантів усіх статей, опублікованих у журналі *Discourse & Society* (видавництва SAGE) з моменту його заснування у 1990 році. В результаті аналізу була сформована картина тематичної структури даного видання та її динаміки.

Вивчення тематичної структури видання *Discourse & Society* дає змогу побачити в дії дискурс-аналіз як теорію та практику досліджень, що отримали міжнародне визнання ще в 1960-ті роки та сьогодні широко застосовується соціологами, культурологами, політологами, лінгвістами, мідієвістами та представниками інших соціальних та гуманітарних дисциплін. За п'ятдесят років існування теорія дискурс-аналізу значно розвинулася, збагатилася методологічними напрямками та підходами для вирішення різноманітних дослідницьких задач.

В українській соціогуманітарній науці інтерес до дискурс-аналізу суттєво поширюється останнім часом, хоча зацікавленість теоретичними засадами переважає поки що над практикою використання цієї методології в емпіричних дослідженнях. Одну з класифікацій напрямків вивчення дискурсу запропонував І. Огієнко [2]. За результатами аналізу англійських джерел вона виокремлює такі шість підходів: прагматичний (Л. Гренобл, Х. П. Грайс), етнографічний (С. Стенброук, Д. Хаймс), когнітивний (Т. ван Дейк, Б. Дел-

лінжер), критичний дискурсивний аналіз (Н. Феркло), наратологічний (Я. Іфверсен), функціональний (Т. Хуккін). Її колега Серажим К. С. у своїй монографії «Дискурс як соціолінгвальне явище» [3] виділяє такі «найплідніші» методи аналізу дискурсу, як метод декомпонування дискурсу Т. ван Дейка, концепцію «мови в мові» Ю. Степанова, дискурсивно-історичний метод Р. Водак, аналіз мовленнєвих актів Р. Якобсона, метод стилістики мови М. Фуко та Ю. Габермаса.

Детальна класифікація напрямків та авторів дискурс-аналізу представлена в книзі російського вченого М. Макарова «Засади теорії дискурсу». Вона включає такі теорії, як теорія мовних актів (Дж. Остін, Дж. Р. Серль, Дж. М. Сайдок, П. Коул, Д. Вундерліх); логіко-прагматична теорія комунікації (Г. П. Грайс, Дж. Ліч, Дж. Газдар, С. Левінсон, П. Браун); конверсаційний аналіз (Г. Сакс, Е. Щеглов, Г. Джефферсон, Д. Циммерман, Дж. М. Аткинсон, Ч. Гудвін, Г. Хенне, Г. Ребок, К. Еліху, Й. Ребайн); лінгвістичний аналіз діалогу (М. Даскал, Ф. Хундснуршер, Е. Вайганд, Г. Фріц, Л. Карлсон); лінгвістичний дискурс-аналіз (Бірінгемська школа: Дж. Сінклер, М. Култхард, Д. Брезіл, Д. Гібон); лінгвістика тексту (В. Дресслер, Р. де Богранд, Т. ван Дейк, З. Шмідт) і граматику дискурсу (Р. Лонгейк, Т. Гівон); критичний дискурс-аналіз (Н. Феркло, Р. Лаків, Р. Водак, Т. ван Дейк); соціолінгвістичний аналіз варіативності (У. Лабов, С. М. Ервін-Тріпп); інтерактивна соціолінгвістика (Дж. Гамперц, Е. Гоффман); етнографія комунікації (Д. Хаймс, Дж. Гамперц, Дж. Філіпс); моделі репрезентації дискурсу в теорії штучного інтелекту (Р. Шенк, Р. Абельсон); когнітивні і психолінгвістичні моделі обробки та розуміння дискурсу (Т. ван Дейк, В. Кінч) [4, с. 62-63].

Натомість поза увагою зазначених українських та російських дослідників залишається тематична різноманітність дискурсивних досліджень. Привертає увагу той факт, що ці дослідження виконані філологами. Відомий російський дослідник та редактор наукового видання «Современный дискурс-анализ», Є. Кожем'якін підкреслює, що всі найбільш визнані теорії дискурсу або лінгвістичні, або «демонстрували спроби інтегрувати лінгвістичні концепції в інші науки – у філософію (французька школа дискурс-аналізу), в соціологію (соціолінгвістика), в політологію та семіотику (критичний дискурс-аналіз) і т.д.» [5, с. 8]. Але дискурс-аналіз сьогодні виходить за рамки мовних дисциплін. Один з класиків дискурс-аналізу, Ернесто Лакло, пише: «Дискурсивне — це, з нашої точки зору, поле загальної онтології, тобто рефлексія буття, що сама є буттям. Це передбачає, що лінгвіс-

тичні категорії більше не вкорінені в регіональній онтології, що зводить їх до говоріння та писання, але починають складати поле реляційної логіки, ... яка є кінцевим обрієм буття, таким, яким воно є» [6, р. 207 (*переклад наш — О.Д.*)]. Тобто, з одного боку, різноманітні дискурси, структуровані патерни мови виникають як наслідок інтерпретації, презентації та відтворення соціального. З іншого боку, дискурси стають самостійною силою, яка конструє суспільні переконання, цінності та ставлення до певних суспільних явищ, груп людей і таким чином впливає на соціальну дію.

Згідно такій конструкціоністській теоретичній перспективі, дискурс-аналіз має великий потенціал застосування в межах соціологічного аналізу соціальної реальності. Про це свідчить здійснений нами аналіз динаміки тематичної структури видання *Discourse & Society* з 1990 років по теперішній час. Українському дослідникові дана стаття дозволить уявити широту предметів дослідження в галузі дискурс-аналізу, допоможе співставити перелік досліджуваних тем за цей період з тими, які є актуальними з точки зору дослідження дискурсу для українського суспільства.

Інтерес до аналізу наукових статей саме журналу *Discourse & Society* викликаний такими фактами. По-перше, це один з найдавніших журналів про дискурс-аналіз (він заснований у 1990 році); всі номери, починаючи з першого, доступні в електронному вигляді. Існують старіші видання, наприклад видання *TEXT & TALK*, що заснований у 1981 році, але електронний архів видання починається з 2000-х років. Видання *Language & Society* (видавництво Кембрідж) засноване в 1972 році, але цей журнал має більш виражений лінгвістичний характер і не присвячений виключно дискурс-аналізу. По-друге, видавництво *SAGE* є одним з найвпливовіших наукових видавництв у світі, журнал *Discourse & Society* має імпаکت-фактор 1.029, з рейтингом 70 з 143 соціологічних видань *SAGE*. До того ж головним редактором журналу є Т. ван Дейк, а членами редакційної колегії – такі видатні теоретики дискурс-аналізу, як Р. Водак, М. Білліг, а також Н. Хомскі, Я. Бломаерт, П. Чилтон, Н. Феркло. Насамкінець, це видання має міжнародний статус, приймає до публікації статті науковців з усього світу, що гарантує тематичне розмаїття видання.

Процедура аналізу

Як вже було зазначено, метою аналізу статей було побачити, як змінювався спектр дослідницьких інтересів у полі дискурс-ана-

лізу, коли та у зв'язку з якими подіями додавалися нові предмети аналізу, зокрема тематика дискурсу про мусульман. Тому в зоні уваги в ході дослідження були такі параметри статей, як тематика, використана методологія, предмет аналізу статті, а також носій дискурсу, який підлягав аналізу.

Користуючись солідним віком журналу, всі матеріали журналу ми розділили згідно трьох часових періодів (два десятирічних і один шестирічний): 1990-1999, 2000-2009, 2010-2017 (випуск №1). З моменту заснування і до початку 2017 року архів склав рівно 700 статей з теорії та практики дискурс-аналізу, що представляє собою значний пласт інформації. Підрахунок кількості статей за країнами проводився на підставі даних про афіліацію автора статті на момент її публікації, до уваги не бралися ситуації навчання за обміном, країна походження автора.

Тематичний розподіл статей видання здійснювався таким чином. Після прочитання резюме статті, вивчення ключових слів, а в деяких випадках побіжного перегляду тексту статті, приймалося рішення про те, до якої тематики віднести статтю. Звичайно, виникали ситуації, коли статтю можна було віднести відразу до двох або навіть трьох тем. Наприклад, у статті «Not just doctors orders: directive-response sequences in patients visits to women and men phisicians» [7] аналізується ставлення пацієнтів до приписів лікарів (до-тримування приписів або відмова) в залежності від того, в якій манері ці приписи були зроблені. Як показали автори дослідження, лікарі-чоловіки та лікарі-жінки формулюють директиви в різній манері, тому статтю можна було віднести до гендерної тематики до медичного дискурсу. Стаття була маркована, як «медичний дискурс», по-перше, тому, що саме так кваліфікував її автор, по-друге, тому, що акцент був зроблений на взаємовідносинах лікар - пацієнт, та сприйняті пацієнтом приписів лікаря, а тема «жіночих» та «чоловічих» типів спілкування виступала другорядною. В перспективі критичного дискурс-аналізу, дискурс взагалі — це владний дискурс. Водночас дослідження дискурсу можна розділити на дослідження дискурсивного відтворення гендерної, расової та інших видів ідентичності тощо. Можна розглядати риторіку на воєнну тематику як окрему тему, а можна розглядати її в рамках політичного дискурсу. Разом з тим, згідно з нашим аналізом, можна виділити дослідження дискурсу про війну окремо (сюди входить і дискурс про ізраїльсько-палестинський конфлікт, і про війну в Іраку і таке інше), оскільки частка таких досліджень досить велика. У дослі-

дженнях політичного дискурсу можна було б виділити окремо тематики конструювання образу політика (у промовах або в політичних передачах на ТВ), або дослідження ідеології, однак ми поєднуємо всі ці тематики, оскільки такий поділ не відповідає завданням статті.

Всього ми виділили 19 тем, які будуть перераховані нижче. Після визначення тематики залишилася деяка кількість статей, основну тему яких було визначити важко. Наприклад, є одна стаття про вегетаріанський дискурс [8]. За однією статтею немає сенсу відкривати нову тему, але ж і віднести до існуючих не можна.

Discourse & Society: національна представленість, розмаїття методів дослідження дискурсу, практична орієнтованість

Результати аналізу демонструють неоднорідність щодо представленості на сторінках журналу авторів з різних країн світу. Серед 700 досліджених статей виявлено: 195 робіт з Великобританії, 183 роботи з США, 44 роботи з Австралії. Натомість, учені з Франції опублікували в журналі всього 8 статей, а відома французька школа дискурс-аналізу, представлена сьогодні роботами Д. Менгено, П. Шародо, М. Пешьо, П. Серіо, залишається поза межами уваги Discourse & Society. Та ж ситуація і з країнами Латинської Америки, хоча ця частина світу дала світу Е. Лакло, а також декілька інших, менш відомих в нашій науковій традиції дослідників і теоретиків, які зробили значний внесок у розвиток дискурс-аналізу. Автори з Аргентини опублікували 8 статей, з Бразилії — 5, а Латинська Америка загалом представлена 24 статтями за майже тридцятирічний період існування журналу.

Матеріали публікацій є неоднорідними і з точки зору методів аналізу дискурсу, які використовуються. З початку 1990-тих років автори журналу пропонували різні методологічні підходи дискурс-аналізу, використовуючи різні методи аналізу текстів, починаючи з контент-аналізу. Аналізуючи статті видання Discourse & Society, ми фіксували застосований метод дослідження, завдяки чому утворився перелік основних підходів та авторів, на яких посилаються у цих статтях. Перелік застосованих методів збігається з переліком, запропонованим у книзі Методи аналізу тексту та дискурсу, що є колективною працею С. Тічер, М. Мейєра, Р. Водак і Е. Веттер [9]. Автори книги схарактеризували дванадцять методів аналізу текстів, що активно застосовуються дослідниками. Вони детально розглянули теоретичну базу, цілі, процедуру та області застосування кожного з методів. Повний перелік цих методів виглядає таким чином:

- якісний контент-аналіз (Мейрінг, Кріппердорф),
- етнографічний метод (Хаймс, Якобсон),
- аналіз способу категоризації участі та конверсаційний аналіз (Сакс, Щеглофф, Джеферсон, Сікурел),
- нарративна семіотика (Пірс, Морріс, Якобсон, Греймас),
- SYMLOG (Бейлс, Коен),
- критичний дискурс-аналіз (Феркло),
- історичний дискурс-аналіз (Водак, ван Дейк),
- функціональна прагматика (Еліх, Ребайн, Реддер, Брунер),
- об'єктивна герменевтика (Оверман),
- теорія відмінностей (Тічер, Мейєр),
- обґрунтована теорія (Страус, Корбін, Глейзер).

У 2009 році книжка вийшла в другій редакції, з доповненнями та уточненнями. Згідно з оглядом цієї праці [10], який надрукували у виданні Discourse Studies (на жаль, книги немає у відкритому доступі в мережі Інтернет, також вона не перекладалася російською або українською), до переліку методів аналізу дискурсу та тексту додали також корпусний аналіз. Цей метод дуже активно застосовується останнім часом: його залучають як додатковий або повністю ґрунтують на ньому дослідження у випадках необхідності аналізу великих масивів текстів. Ми помітили зростання кількості статей, присвячених корпусному аналізу як в журналі Discourse & Society, так і в інших виданнях [11, 12, 13, 14].

Публікації Discourse & Society мають переважно прикладний, ніж фундаментальний характер: за результатами нашого аналізу лише близько 4% всіх статей можна віднести до суто теоретичних. Такий стан справ треба пояснити, виходячи з практичної та критичної орієнтованості дискурс-аналізу. Як неодноразово підкреслював Т. ван Дейк у своїх роботах, основною «місією» критичного дискурс-аналізу є виявлення ролі дискурсу в процесах домінування [15, с. 352]. Саме в активному викритті прихованих маніпуляцій з боку владних груп ван Дейк бачить сенс проведення досліджень у даній області. Така інтенція пов'язана і з розумінням центрального поняття: «дискурс — це текст у контексті, це подія, яку необхідно описувати емпірично, ... дискурс важливо розуміти, як дію» [9, с. 47].

Тематична структура журналу Discourse & Society у 1990-1999 роках: політика, риторика та метафори

Початок десятиліття ознаменувався серйозними історичними подіями, до яких перш

за все треба віднести розпад Радянського союзу, який призвів до серйозних геополітичних наслідків. Це не могло не позначитися на тематиці публікацій журналу. Так, в перших номерах автори пропонують аналіз промов М. Горбачова і Р. Рейгана (наприклад, у статті *Nuclear discourse in the 1980s: the unravelling conventions of the cold war* [16]), автори досліджують, як зміна риторики адміністрації Рейгана щодо ядерної зброї призвела до масових заворушень: Рейган почав розглядати ядерну зброю як «засіб перемоги в ядерній війні», тоді як до цього вона розглядалась «як засіб стримати війну»), аналіз ядерного дискурсу 1980-х років, аналіз метафор безпеки під час і після холодної війни, аналіз інавгураційної промови Дж. Буша. Аналіз політичного дискурсу представлений не тільки промовами політиків, але й його відтворенням у медіа та в посякденному житті. Дослідники звертають увагу на те, як метафори «кочують» з однієї мови в іншу, і цікавляться проблемами їхнього сприйняття (наприклад, у статті *Metaphor in political discourse: the case of the “common European house”* Пол Чілтон та Михайло Ільїн розглядають, як метафора «спільний європейський дім» переходить з однієї мови в іншу [17]). Різноманітними є й носії аналізованого тексту. Це і записи промов і виступів, і матеріали різних медіа, бюлетені і брошури, і архівні історичні документи, і художні твори, і записи сімейних розмов за вечерею з подальшим інтерв'ю учасників.

Другою за популярністю темою є дискурс расової, етнічної та національної ідентичності, а також аналіз неонацистського дискурсу, hate speech у ЗМІ і різних форм дискримінації за цією ознакою в міжособистісній комунікації, комунікації в державних і комерційних установах (наприклад, в статті *Mapping the mythical: a geopolitic of national sporting stereotypes* розглядається поширення стереотипів про різні національності під час спортивних репортажів у 15 країнах [18]).

Третя за поширеністю тема — гендер. У цей період вийшов цілий номер, присвячений темі дискурсивного відтворення гендерної нерівності. У цьому напрямку є безліч цікавих нарбок, найбільше привертають увагу дослідження, пов'язані з незвичайним носієм текстів. Це, наприклад, аналіз написів на стінах жіночих туалетів (стаття *'Oh wise women of the stalls'* [19]), аудіо-записи сімейних розмов і медичних консультацій, бланки спостережень у клініках, аналіз народного фольклору.

У 1990-ті роки ХХ століття вплив телебачення був ще сильним, звідси підвищений інтерес до аналізу телепередач і особливо новин. Вивчаються щоденники телеглядачів і

листи в редакції телепередач.

Досліджень, присвячених дискурсу конфесійних груп, не виявлено. Дискурс про раси, національності та етнічність досліджується окремо, безвідносно до релігійної приналежності представників того чи іншого етносу. Наприклад, дослідження дискурсу про ромів не виявляють у процесах конструювання ромської ідентичності ніякої релігійної складової. Те саме можна сказати і про євреїв, і про вихідців з країн Південної Америки, і про інших. Якщо досліджується релігійний дискурс, то увагу аналітика сфокусовано на те, яким чином в тому чи іншому релігійному дискурсі конструюються окремі значення.

Тематична структура журналу *Discourse & Society* у 2000-2009 роках: “Я не расист, але...”

У зазначений період політичний дискурс залишається в зоні уваги дослідників, але ця тема вже не на першому місці за поширеністю у виданні, що розглядається. Перше місце посідає тема расової, етнічної та національної дискримінації. Якщо порівнювати з попереднім періодом, висвітлення цієї теми збільшилося вдвічі (см. табл. 1).

До переліку носіїв тексту та засобів поширення дискурсу додається інтернет; все більше дослідників звертають увагу на цей вид обміну інформацією. Серед інших електронних текстів аналізуються висловлювання на форумах. Оскільки об'єми інформації збільшуються, а з другого боку, якість програмного забезпечення покращується, в цей період з'являються перші роботи, присвячені корпусному аналізу та програмному аналізу великих масивів текстів. Ці роботи мають як суто теоретичний характер, спрямований на те, щоб обґрунтувати можливість поєднання дискурс-аналізу та корпусного аналізу; так і практичний характер, оскільки містять результати досліджень.

Увесь світ в ці роки приголомшений подіями 11 вересня 2001 року в США, і дискурс-аналітики також осмислюють те, що сталося. У 2004 році виходить здовоений номер, присвячений трагічним подіям. Основний фокус — промови політиків США, в першу чергу, промова Дж. Буша (2001) та промови його попередників — Дж. Буша-старшого та Б. Клінтона про «новий світовий порядок». Аналізуються також промови інших політиків світу стосовно подій та висловлювання лідерів протилежного табору. Розподіл світу на «ми» та «вони», формування нового образу ворога для західного світу — ось що хвилює аналітиків

з 8 країн світу. Проте в жодній зі статей не фігурують як ключові слова «мусульманин» або «іслам», хоча зустрічається термін «тероризм» поруч з такими іменами, як Саддам Хусейн та Осама бен Ладен. Відповідальність за формування «нового образу ворога» для західного світу покладається, на думку дискурс-аналітиків, на американських президентів та їхні адміністрації [20, 21, 22, 23].

У цей період з'являються перші статті, пов'язані з мусульманською темою — в 2001, 2007 і 2009 роках [24, 25, 26]. У 2001 році аналізуються листи до редакції від читачів, стурбованих зростаючою кількістю вихідців з мусульманських країн у Великобританії. Автори листів бачать у цьому загрозу для їхньої безпеки. У 2007 році дослідники зі Словенії і Австралії представили результати аналізу того, як промова Буша була реконтекстуалізована в сербських ЗМІ. У 2009 році автор з Оману застосовує критичний дискурс-аналіз у поєднанні з корпусним аналізом, щоб дослідити, як в англійських арабських ЗМІ відтворюються або протистоять європоцентричному дискурсу. Необхідно відзначити, що статті, пов'язані з мусульманською темою, були єдиними статтями про конфесійні групи в журналі, що аналізується.

Тематична структура журналу Discourse & Society у 2010 – 2017 роках: імігранти та корпусний аналіз

Інтерес до політики, як і до гендеру, в ці роки продовжує потроху знижуватись, хоча ці теми все одно входять до трьох найбільш значущих тем. Підвищується цікавість до теми іміграції та імігрантів у різних країнах світу. Якщо в перший період ця тема цікавила тільки США; у другому періоді до цієї теми долучились Великобританія [27], Австралія та Бельгія; у третьому періоді статті на цю тематику вийшли дослідники з 10 країн (США, Великобританія, Австралія, Греція, Канада, Фінляндія, Німеччина, Корея, Малайзія та Іспанія). Це видається цікавим фактом. Тема іміграції була виділена нами, оскільки вона, окрім спільних рис, має відмінності з близькою до неї темою дискримінації за приналежністю до окремої раси, національності, етносу. Імігранти можуть бути однієї раси, навіть однієї національності або бути носіями однієї мови з оточенням (як у випадку з вихідцями з Латинської Америки в Іспанії), але все одно бути дискримінованими з боку жителів країни, куди вони переїхали.

Також зростає (хоча і залишається незначною в загальній кількості) чисельність статей, присвячених дискурсу Європейського со-

юзу і європейських цінностей, а також тому, як національні ідентичності різних країн знаходять (або, навпаки, не знаходять) своє місце в загальній «європейській» ідентичності.

У цей період з'являється дещо більше статей, присвячених мусульманам: у 2011, 2012, 2015 і 2016 роках [28, 29, 30, 31]. Проте привертає увагу не кількість статей, а проблеми, яким вони присвячені. Якщо в 2011 році в статті єгипетського дослідника розглядається дискурс щодо ваххабізму, то в 2012 році вийшла стаття з красномовною назвою «American Muslims as radicals?», в якій аналізується запис слухання в Конгресі «Про масштаби радикалізації мусульманського співтовариства в Америці». Дослідник з Ірану вживає термін «ісламофобія», тим самим підкреслюючи, що явище вже має місце. Швейцарський вчений у 2015 році намагається висвітлити тему «ісламофобії» та розібратися, що саме має місце: ісламофобія, тобто фобія релігії іслам, мусульманофобія, тобто фобія представників релігії, або мають місце прояви расизму. Автор робить це на прикладі парламентських слухань щодо заборони побудови нових мінаретів у Швейцарії. Насамкінець, у статті шведських дослідників 2016 року викладені результати ґрунтовного дослідження, присвяченого пошуку зв'язків між ісламофобією та антифемінізмом. В якості матеріалу для дослідження був використаний масив висловлень в рамках шведського онлайн-форуму. Аналізуючи цей матеріал, автори поєднали критичний дискурс-аналіз та автоматизовані методи аналізу текстів.

Кількісні показники динаміки тематичного розподілу публікацій Discourse & Society

Кількісні показники динаміки тематичного розподілу статей представлені в таблиці 1. Кольором виділені теми, що викликали найбільшу зацікавленість дослідників.

Загальна тематична структура видання Discourse & Society з плином часу зазнала деяких змін, хоча не можна сказати, що значних. Так, якщо порівняти результати дев'яностих та останніх років, знизилась цікавість до політичних тем, а також кількість статей на гендерну тематику. Разом з тим, майже вдвічі вирісла кількість статей на тему расової, національної та етнічної дискримінації, зросла кількість статей, присвячених темі іміграції.

У таблиці 2 представлена динаміка тем, інтерес до яких змінився. Як бачимо, зросла доля статей, присвячених дискурсивним дискримінаційним практикам стосовно представників окремих рас, етнічних, національ-

Таблиця 1.

Кількісні показники динаміки тематичного розподілу публікацій Discourse & Society

Тема	Всього публікацій у досліджуваній період		Публікації 1990-1999 рр.		Публікації 2000-2009 рр.		Публікації 2010-2017 рр.	
	N	% до загальної кількості	N	% до кількості у зазначений період	N	% до кількості у зазначений період	N	% до кількості у зазначений період
Політика	125	17,9	37	21,0	52	17,6	36	15,8
Раса, етнос, національність	122	17,4	18	10,2	62	20,9	41	18,0
Гендер	95	13,6	31	17,6	36	12,2	27	11,8
Іміграція	34	4,9	2	1,1	10	3,4	21	9,2
Бізнес, економіка, реклама, трудові відносини в комерційній сфері	34	4,9	14	8,0	13	4,4	7	3,1
Влада (суд, право, юриспруденція, правоохоронні органи)	34	4,9	13	7,4	11	3,7	9	3,9
Медицина, здоров'я	29	4,1	10	5,7	10	3,4	9	3,9
Суто теоретичні статті	28	4,0	12	6,8	7	2,4	9	3,9
Воєнні конфлікти	21	3,0	5	2,8	6	2,0	10	4,4
Сексуальність, телесність	20	2,9	2	1,1	11	3,7	7	3,1
Екологія, клімат, наукові інновації	18	2,6	6	3,4	10	3,4	2	0,9
Масові заворушення, протести, революції, страйки	18	2,6	6	3,4	4	1,4	8	3,5
Сім'я та вік	18	2,6	2	1,1	9	3,0	7	3,1
Освіта та педагогіка	17	2,4	8	4,5	5	1,7	4	1,8
Безхатченки, бідні, безробітні, голодні, кримінал	13	1,9	5	2,8	4	1,4	1	0,4
Ідентичність особистості	10	1,4	1	0,6	7	2,4	4	1,8
Мусульмани	7	1,0	0	0,0	3	1,0	2	0,9
Європа	7	1,0	1	0,6	2	0,7	4	1,8
11 вересня 2001 року	14	2,0	-	-	13	4,4	4	1,8
Інше	36	5,1	3	1,7	21	7,1	16	7,0
Загалом	700	100	176	100	296	100	228	100

них груп. Чи можна вважати, що расова дискримінація в суспільстві зросла? Ми вважаємо, що на підставі цієї інформації такого стверджувати не можна. Зростання кількості досліджень з такою тематикою свідчить про те, що зростає її актуальність, вона привертає увагу дослідників, і вони відшукують нові прояви расової дискримінації у дискурсі.

Цікава ситуація виникає при дослідженні теми мусульман. Якщо засновуватись на

тематиці видання Discourse & Society, то можна зробити висновок, що тема мусульман не цікавила редакцію, поки у світі не виникла «мусульманська тема», або навіть «ісламофобія». Які причини появи цієї теми?

Попередній аналіз проведених досліджень дозволив нам дійти висновку, що «мусульманська тема» виникла у світі після подій 11 вересня 2001 року в США. Так, наприклад, двоє бразильських дослідників І. де Кастро і Р. де Мо-

Таблиця 2

**Динаміка тем, інтерес до яких змінився
(% від кількості статей за вказаний період)**

Періоди	Теми								
	Політика	Раса, етнос, національність	Гендер	Іміграція	Революції та страйки	11 вересня 2001 р.	Особистісна ідентичність	Мусульмани	Європа
1990-1999	21,0	10,2	17,6	1,1	3,4	0,0	0,6	0,0	0,6
2000-2009	17,6	20,9	12,2	3,4	1,4	4,4	2,4	1,0	0,7
2010-2017	15,8	18,0	11,8	9,2	3,5	0,4	0,9	1,8	1,8
Весь період	17,9	17,4	13,6	4,9	2,6	2,0	1,4	1,0	1,0

раїш, поєднуючи критичний дискурс-аналіз та корпусний аналіз, дослідили центральні бразильські видання за період до та після подій 11 вересня 2001 р. В результаті вони встановили, що існує чіткий поділ між мусульманським дискурсом у ЗМІ до і після 11 вересня 2001 року. «Східний дискурс побудував кордон, який відокремлює «нас», західних, від «іншого», «східного», – пише І. де Кастро [32, 153]. Мусульмани характеризуються як терористи, як такі, що присвячують себе практиці насильства. Автор підкреслює вплив ЗМІ США і Європи на місцеві бразильські ЗМІ.

С. де Мораеш [33] підтверджує, що до 11 вересня 2001 року, мусульманські країни попадали в періодичні видання рідко, тоді як після трагедії ЗМІ присвячують близько половини публікацій, що стосуються міжнародних подій, мусульманському світові.

Але результати роботи з виданням *Discourse & Society* показали інший, більшою мірою «дискурсивний» характер появи проблеми. Джерело «ісламофобії» тісно пов'язане не стільки з самою подією, скільки з тим, як ця подія була інтерпретована американським президентом та іншими відомими політиками світу. Вже потім ця ідея була розтиражована ЗМІ різних країн.

Звичайно, проаналізовані нами матеріали вимагають подальшого дослідження. Для цього ми плануємо більш детально дослідити дискурсивний характер промов політиків того часу, публікації американських видань та порівняти з аналогічними ним публікаціями регіональних ЗМІ.

Висновки

Тематична структура журналу *Discourse & Society* охоплює різноманітні соціальні дискурси. В результаті здійсненого нами аналізу були

виділені 19 основних тематик, серед яких: політика, гендер, расова (етнічна) дискримінація, іміграція, бізнес, медицина, екологія, війна, революція, освіта, безхатченки, та ін. Представлені в цій статті результати (в тому числі кількісні показники частоти звернення до певних тем) можуть бути корисними для подальших досліджень як дискурс-аналізу в цілому, так і певних тем, дискурсів в українському суспільстві.

Вивчення тематичної структури видання *Discourse & Society* у динаміці засвідчило зміни, які вона зазнавала з часу заснування журналу до сьогодні. Так, порівняння тематики статей, опублікованих у дев'яностих та останніх роках, говорить про зниження цікавості до політичних тем, та до гендерної тематики. Водночас вирісла кількість статей на тему расової, національної та етнічної дискримінації, а також на тему іміграції. Це свідчить про динаміку визнання значущості певних типів стосунків та потенційних дискримінацій. Суттєво актуалізується в останні роки тема співіснування представників різних культур, різних національностей, конфесій тощо.

«Мусульманська тема» з'являється на початку двотисячних років, що пов'язано з подіями 11 вересня в США. Але не подія як така спричинила увагу до представників ісламу, а особливим чином сконструйована інтерпретація подій президентом США та іншими політиками. Таким чином, аналітики наголошують на дискурсивному джерелі формування образу мусульман, що обґрунтовує важливість застосування дискурс-аналізу в соціологічних дослідженнях дискурсу мусульман в Україні.

Література

1. The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050 [Електронний ресурс] // *Global Religious Future*. Pew Research Reports. – Режим доступу: http://www.globalreligiousfutures.org/countries/ukraine#/?affiliations_religion_id=0&affiliations_year=2010®ion_name=All%20Countries&restrictions_year=2014.
2. Огієнко І. С. Дискурс та підходи до його аналізу: погляди на проблему сучасних англійських дослідників [Електронний ресурс] / І. С. Огієнко // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. – 2012. – Вип. 23. – С. 98–102. – Режим доступу : <http://lingvj.ua.edu.ua/articles/2012/n23/36.pdf>
3. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) [Текст] : дис... д-ра філол. наук: 10.01.08 / Серажим Катерина Степанівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 408 арк.
4. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / Макаров М. Л. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с. – (Научное издание). – С. 55–77.
5. Кожемякин Е. А. Дискурс-анализ как междисциплинарная методология: исторический аспект / Е. А. Кожемякин // *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. Серия: Гуманитарные науки. 2008. – №15, вып. 2. – С. 5–12.
6. Laclau E. Postficio /E. Laclau // de Mendonca D. *Post-estruturalismo e teoria do discurso: em torno de Ernesto Laclau*. – EdIPucRs, 2008. – 230 p.
7. West C. Not just doctors orders: directive-response sequences in patients visits to women and men phisicians / C. West // *Discourse & Society*. – 1990. – № 1. – P. 85-112
8. Cook G. 'A pig is a person' or 'You can love a fox and hunt it': Innovation and tradition in the discursive representation of animals / G. Cook // *Discourse & Society*. – 2015. – № 5. – С. 587-607.
9. Методы анализа текста и дискурса / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер. Х. : Гуманитарный центр, 2009. – 356 с.
10. de Oliveira J. Review on the book: Ruth Wodak and Michael Meyer (eds), *Methods of Critical Discourse Analysis*, 2nd edn. London: SAGE, 2009 // *Discourse studies*. – 2011. – №2. – P. 263-265.
11. Baker P. A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK Press / P. Baker, C. Gabrielatos, M. Khosravina, M. Krzyzanowski, T. MacEnery, R. Wodak // *Discourse & Society*. – 2008. – №3. – P. 273-306.
12. McDonald D., Woodward-Kron R. Member roles and identities in online support groups: Perspectives from corpus and systemic functional linguistics / D. McDonald, R. Woodward-Kron // *Discourse & Communication*. – 2016. – №10. – P. 157-175.
13. Mautner G. Time to get wired: Using web-based corpora in critical discourse analysis / G. Mautner // *Discourse & Society*. – 2005. – №6. – P. 809-828.
14. Caldas-Coulthard C. R., Moon. R. 'Curvy, hunky, kinky' : Using corpora as tools for critical analysis / C. R. Caldas-Coulthard, R. Moon // *Discourse & Society*. – 2010. – № 2. – С. 99-133.
15. van Dijk T. *Critical discourse analysis* / T. van Dijk // *The handbook of discourse analysis*. – Blackwell, 2001. – P. 352-535.
16. Mehan H., Nathanson C E., Skelly J. M. Nuclear discourse in the 1980s: the unravelling conventions of the cold war / H. Mehan, C. E. Nathanson, J. M. Skelly // *Discourse & Society*. – 1990. – № 2. – P. 133-165.
17. Chilton P., Ilyin M. Metaphor in political discourse: the case of the "common European house" / P. Chilton, M. Ilyin // *Discourse & Society*. – 1993. – № 1. – P. 7-31.
18. O'Donnell H. Mapping the mythical: a geopolitic of national sporting stereotypes / H. O'Donnell // *Discourse & Society*. – 1994. – № 3. – P. 345-380.
19. Cole C. 'Oh wise women of the stalls' / C. Cole // *Discourse & Society*. – 1991. – № 4. – P. 401-411.
20. Edwards J. After the fall / J. Edwards // *Discourse & Society*. – 2004. – № 2. – P. 155-184.
21. Chouliaraki L. Watching 11 September: the politics of pity / L. Chouliaraki // *Discourse & Society*. – 2004. – № 2. – P. 185-198.
22. Graham P., Keenan T., Dowd A. A call to arms at the end of history: a discourse-historical analysis of George W. Bush's declaration of war on terror / P. Graham, T. Keenan, A. Dowd // *Discourse & Society*. – 2004. – № 2. – P. 199-221.
23. Lazar A., Lazar M. The discourse of the New World Order: 'out-casting' the double face of threat / A. Lazar, M. Lazar // *Discourse & Society*. – 2004. – 2. – P. 223-242.
24. Richardson N. 'Now is the time to put an end to all this': argumentative discourse theory and 'letters to the editor' / N. Richardson // *Discourse & Society*. – 2001. – № 2. – P. 143-168.
25. Erjavec K., Volcic Z. 'War on terrorism' as a discursive battleground: Serbian recontextualization of G.W. Bush's discourse / K. Erjavec, Z. Volcic // *Discourse & Society*. – 2007. – № 2. – P. 123-127.
26. Hakam J. The 'cartoons controversy': a Critical Discourse Analysis of English-language Arab newspaper discourse / J. Hakam // *Discourse & Society*. – 2009. – № 1. – P. 33-57.
27. Khosravnik M. The representation of refugees, asylum seekers and immigrants in British newspapers during the Balkan conflict (1999) and the British general election (2005) / M. Khosravnik // *Discourse & Society*. – 2009. – № 4. – P. 477-498.
28. Salama A. Ideological collocation and the recontextualization of Wahhabi-Saudi Islam post-9/11: A synergy of corpus linguistics and critical discourse analysis / A. Salama // *Discourse & Society*. – 2011. – № 3. – P. 315-341.
29. Saghaye-Biria H. American Muslims as radicals? A critical discourse analysis of the US congressional hearing on 'The Extent of Radicalization in the American Muslim Community and That Community's Response' / H. Saghaye-Biria // *Discourse & Society*. – 2012. – № 5. – P. 508-524.
30. Cheng J. E. Islamophobia, Muslimophobia or racism? Parliamentary discourses on Islam and Muslims in debates on the minaret ban in Switzerland / J. E. Cheng // *Discourse & Society*. – 2015. – № 5. – P. 562-586.
31. Tornberg A., Tornberg P. Combining CDA and topic modeling: Analyzing discursive connections between Islamophobia and anti-feminism on an online forum / A. Tornberg, P. Tornberg // *Discourse & Society*. – 2016. – № 4. – P. 401-422.
32. Castro I. C. S. Orientalismo na imprensa brasileira. A representação de árabes e muçulmanos nos jornais 'Folha de São Paulo' e 'O Estado de São Paulo' antes e depois de 11 de setembro de 2001 : dis. / I. C. S. Castro, Universidade de São Paulo. – 2007, 212 p.
33. de Moraes R. S. O discurso sobre o muçulmano na imprensa brasileira: o caso da revista *Veja* : dis. / Rodrigo Simon de Moraes, Universidade de São Paulo. – 2011. – 203 p.